

Данијела С. Лекић*

Институт за књижевност

и уметност

Београд

ORCID: 0000-0002-3277-0435

821.163.41.09-1:398

821.111.09-1:398

82.01

<https://doi.org/10.46793/FolkloristikaXIV.287L>

ЕПИТЕТ СРПСКЕ И СТАРОЕНГЛЕСКЕ ЕПИКЕ И ТЕОРИЈА УСМЕНЕ ФОРМУЛАТИВНОСТИ**

Циљ овог рада јесте испитивање начина на који се епитет користи у српској и староенглеској епизи јер се претпоставља да ће ово „јакко“ место епике скривати у себи традиционалан начин реферисања на различите ентитете од важности за теме о којима се пева. Чињеница да епске песме певају о великим јунацима биће полазишна тачка за испитивање начина на који се ти јунаци одређују. Под претпоставком да се у усменој природи ових двеју традиција крије истоветан или веома сличан начин на који се одређују јунаци, њихово оружје и уопште ратници, испитиваће се формулативност ових епских песама, уз покушај интерпретација значења момената у којима се од истоветне традиције одступа. Указивањем на сличности са хомерским еповима покушаћемо да истакнемо могућност постојања индоевропске основе обеју традиција.

Кључне речи: кенинг, двоструки епитет у бугарштицама, синдетске синтагме, епитет „најбољи“, формула, змајеборачки образац.

Важност епитета у епској поезији, као и традицији испитивања степена усмености неке књижевности је огромна. То говоримо имајући у виду да је теорија усмене формулативности настала на темељу испитивања епитета у *Илијади* и *Одисеји* у којем је Милман Пери (Perry 1971: 13–14) указао на важност формулативног украшавања које се заправо своди на једну основну идеју. У староенглеској традицији

[е]питет је једноставна или сложена апелација, у облику именице или придева, која замењује име и која указује на квалитет особе на коју се односи. Према

* danijelamitrovic.16@gmail.com

** Рад је настао у оквиру делатности Института за књижевност и уметност у Београду, Одељења за фолклористику, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

средњовековном германском обичају, име је примарна номинација, а речи од којих је сачињено као конститутивни елементи садрже дар информишуће снаге, *dynamis ton onomaton*; епитет је секундарна номинација која сигнализира квалитет једног лика, дела или социјалног статуса, наслеђеног или стеченог. Епитети у *Беовулфу* идентификују породицу и племенске везе, друштвене положаје и улоге, припадање одређеним културолошким институцијама и, ређе, физичке, интелектуалне или моралне квалитете.¹ (Taylor 1990: 195)

Староенглеска традиција бележи велики број кенинга, али чешће кенд хеитија, који се користе уместо имена јунака онда када се он једном спомене, према чему се разликује у односу на епитет типичан за старогрчки еп (уп. Foley 1991: 195–210).

Епитетска фраза, због укључивања имена, односила се на једног човека без икакве двосмислености и могла се користити без обзира на контекст; типичан кенинг, због тога што не укључује име, могао се разумети само из контекста, а могао се односити на било којег члана било које класе. (Whallon 1965: 101)

Међутим, без обзира на разлике које постоје, приметно је да традиција само има другачији канал преко којег преноси одговарајуће значење, тј. форма је другачија, али је принцип функционисања, омеђен различитим метричким условима, исти.²

Преглед свих именовања Беовулфа, као и ликова са којима дели епитете, дат је у тексту „Namings for the Hero and the Structure of *Beowulf*” („Именовања хероја и структура *Беовулфа*”; Monnin 1987: 113–120):

1. највише заједничких епитета Беовулф дели са Хротгаром³ – „*æþeling ærgōd*” (B, 130, 2342 [одувек добри племић]), „*eald ēpelweard*” (B, 1702, 2210 [стари заштитник своје домовине]), „*eorla dryhten*” (B, 1050, 2338 [заштитник ратника]), „*hār hilderinc*” (B, 1307, 3136 [седокоси ратник]), „*hildfruma*” (B, 1678, 2649, 2835 [ратни господар]), „*hlāford*” (B, 267, 2375, 2634, 2642, 3142, 3179 [господар]), „*hordweard hæleþa*” (B, 1047, 1852 [заштитник ризнице хероја]), „*mære þēoden*” (B, 129, 201, 245, 797, 1046, 1598, 1992, 2572, 2788, 3141 [моћни господар]), „*gīces hyrde*” (B, 2027, 3080 [заштитник (пастир) краљевства]), „*se wīsa*” (B, 1698, 2329 [мудри]), „*þēoden mære*” (B, 353, 2721 [славни

¹ Сви преводи у тексту дело су ауторке текста.

² „Да је поетски језик сличнији хомерском пандану, свака важна личност би имала свој препознатљив кенинг за свако слово алитерације, или барем значајан број кенинга” (Whallon 1965: 100).

³ Везе које постоје говоре у прилог јединству овога епа који је подељен на два дела између којих постоје јаке паралеле, о чему је говорио Толкин у чувеном тексту посвећеном овом староенглеском епу (J. R. R. Tolkien, „Monsters and Critics”, 1980).

господар]), „wīgendra hlēo” (B, 429, 1972, 2337 [заштитник ратника]) и „winedrihten” (B, 360, 862, 1604, 2722 [пријатељски господар]);

2. затим следе епитети које Беовулф дели и са Хротгаром и са Хигелаком – „eorla hlēo” (B, 791, 1035, 1866, 1967, 2142, 2190 [заштитник ратника]), „folces hyrde”⁴ (B, 610, 1832, 1849, 2644 [заштитник (пастир) народа]), „gūðcyning” (B, 199, 1969, 2563, 2677, 3036 [ратни краљ]), „mondryhten” (B, 436, 1229, 1249, 1978, 2604, 2647, 2849, 2865, 3149 [(људски) господар⁵]), „se gōða” (B, 205, 355, 675, 758, 2944, 2949 [тај добри (човек)]), „se ġīca” (B, 310, 399, 1975 [тај моћни (човек)]);

3. додатно се Беовулф и Хигелак називају и „Ġēata dryhten” (B, 1484, 1831, 2560, 2567, 2991 [господар Геата]);

4. са Виглафом Беовулфа повезују следећи епитети – „fēþesempa” (B, 1544, 2853 [ратник пешак]), „hæle hildedēor” (B, 1646, 1816, 3111 [ратник храбар у боју]), „secg on searwum” (B, 249, 2700 [човек у ратној опреми]);

5. са древним Скилдом, оснивачем династије Скилдинга којој припада краљ Хротгар, дели такође један епитет – „lēof þēoden” (B, 34, 3079 [драги господар]) и

6. са Гренделом дели један епитет – „hilderinc” (B, 986, 1495, 1576 [ратник]), а са Гренделом и змајем „ðā āglæcean” (B, 2592 [заstraшујући]).

Већ из овог кратког прегледа постаје очигледно да су основе идеје германског херојског друштва узидане у епитете којима се јунаци и антагонисти овога епа одређују. Беовулф као краљ мора бити мудар, стар и седокос, добар и моћан, заштитник краљевства, ризнице и својих поданика, славни пријатељски господар; као ратник он је храбар, без помоћи иде у бој за свога господара, а према својим опонентима је једнако заstraшујући као и они сами. На тај начин се кроз једноставне паралеле осликава идеални лик сваке улоге, те се епитети наслеђују заједно са улогом (Whallon 1965: 102). Традиција на тај начин најјасније исијава из онога што се чини тек као површина обичне речи која се примењује у различитим ситуацијама. То су наноси које је потребно детектовати и класификовати како би се

⁴ Калверт Воткинс (Watkins 1995: 153) наводи да је ова формула интертекстуалним путем повезана са формулом „пастир злочина” („fyrrena hyrde” (B, 750)) која се односи на Грендела и „веома је распрострањена у другим језицима, како индоевропским” (нпр. у грчком „пастир чета”), „тако и у неиндоевропским (23. псалм)”.

⁵ Никада се не користи за Бога.

открила матрица која постоји као основа различитих идеја. У контексту Хомерових епова, Бакер (Bakker 1997: 161) каже следеће:

епитет је квинтесенцијална вредност, критички атрибут који се не изражава језиком, већ је претворен у језик. Уместо што приписује вредност одсутном референту, формуле у облику именице епитета чине овог одсутног референта присутним, призивајући га, у његовом најкарактеристичнијем облику, у овде и сада датог извођења, као есенцијалног дела универзума дискурса који извођач дели са својом публиком.

У овом случају, у језик су претворене вредности које би сваки појединачни лик требало да оличава извршавајући дату функцију, те оно што бива приписано није појединачност и карактеристика индивидуе, него колективно једне традиције која је у својим јасно дефинисаним оквирима функционисала на управо прописани начин.⁶ У том смислу, иако у контексту староенглеске епике увек говоримо о недостатку економије коју Хомер и српски певачи испољавају употребљавајући устаљене формуле под увек истим метричким условима (в. Whallon 1965), проналазимо изненађујућу економичност у ономе што се на први поглед чинило као разједињено мноштво алитеративног стиха.

Интересантну паралелу у погледу тога да се одређена категорија увек обележава на исти начин можемо пронаћи у бугарштицама. Стални епитети попут „сабље димискије”, „верне љубе”, „чудног сна”, „белог града”⁷ и „црне земље” (уп. Мандић 2021) су типични за десетерачку усмену епику. Међутим, бугарштице бележе један изгубљени облик епитета који се састоји од два дела, као што су „румено б’јело лице”, „јуначко добро здравље”, „л’јепа угарска господа” итд. Пишући о двоструком епитету, Алојз Шмаус (2011: 232) примећује:

Само *други* његов саставни део припада у строжем, „објективнијем” смислу предмету коме се придаје [...], представља, дакле, оно што се обично подразумева под сталним епским епитетом. Њега налазимо, исто тако, и у десетарачкој јуначкој, а великим делом и у лирској песни [...]. *Први* саставни део двоструког епитета је, међутим, посебне врсте. Он даје социјалну оцену, исказује социјалну вредност, припадност феудалном, витешком друштву које се тим епитетима – као и другим нарочито садржајним елементима – издваја и уздиже изнад просте околине. Главна разлика јесте, дакле, у томе да други, „обични” стални епитет констатује неку објективну особину, „објективну”

⁶ „Сећања на обичаје првобитне заједнице и правне норме чине супстрат епских идеала” (Мелетински 2009: 94).

⁷ О пореклу формуле видети у: Detelić i Ilić 2006.

наравно само у смислу епског света, али ипак непосредније везану за природу самог предмета. [...] Први епитет се, међутим, тиче самих носилаца радње, збивања. Њима се они обележавају као свет за себе, свет племенит, витешки, господски, отмен, „ексклузиван”.

Дакле, први део двоструког бугарштичког епитета има управо поменућу функцију која је евидентна у староенглеској епизи. Употребљавајући епитет, певач везује своје ликове за одговарајуће улоге и одговарајућу традицију, са свим идеалима које је потребно да отелотворе. С тим у вези, индикативно је на који начин староенглески скоп први пут индиректно антиципира појаву Беовулфа у епу, без спомињања његовог имена, али уз веома детаљан опис који открива важне особине овога јунака:

„Þæt fram hām gefrægn	Higelāces þegn
gōd mid Ġeatum,	Grendles dæda;
sē wæs moncynnes	mægenes strengest
on þām dæge	þysses lifes,
æfele ond ēacen.”	
(B, 194–198)	

[Чуо је из свог дома Хигелаков тан, добар човек међу Геатима, о Гренделовим делима; он је био најснажији од свих људи у оним данима овога живота, племенит и горостасан.]

У овом невеликом одломку уведен је на сцену главни јунак епа, а да ниједном није споменуто његово име. Уместо тога, певач ниже епитете који би требало да контекстуализују и што више осликају насловног јунака, док ће име бити откривено тек два фита касније. У критици је одавно примећено да је ово једна од стилских и структурних одлика епа – око централне идеје орбитирају додатни, дескриптивни елементи, а структура читавог епа има комплементарни карактер (Blomfield 1938: 398–399). Идентификовано је Беовулфово порекло и племенска веза чиме је иницијално позициониран у херојско доба као један од поданика свога краља. Јунак којег певач слика је добар човек у свом народу, уједно и најснажнији човек тога времена, а потом се истиче да је племенитог рода и огромне појавности.⁸ Иако Шмаус (2011: 241) истиче да се у бугарштицама прави двоструки епитети не појављују са везником *и* као споном,⁹ а

⁸ Овакво истицање појединачности наспрам мноштва огледа се и у карактеристичној употреби броја један који доминира читавим епом. У контексту српске епике, о оваквој употреби броја један видети у: Клеут 2012; Самарџија 2020.

⁹ О синдетским синтагмама видети у: Clemoes 1995; Acker 2014. О адитивном стилу као

они који спајају два придева исте категорије могу да се појаве у овом облику, нпр. „младе и гиздаве”, не можемо да не приметимо да постоји јака паралела између правих двоструких епитета и последње епитетске синтагме коју певач користи да опише Беовулфа – првим делом сугерише на његову узвишену, јуначку припадност, а другим описује оно што је објективна стварност епског контекста. Ово није усамљени случај појављивања епитетске синтагме, можемо чак рећи да су оне веома учестале у епу, па се тако краљ Хротгар одређује као „frōd ond gōd” (B, 279 [мудар и добар]), али и као „eald ond anhār” (B, 357 [стар и седокос]) и „gamolfeax ond gūðgōf” (B, 608 [седокос и храбар у боју]), украсне фигуре медведа на делу кациге који покрива лице ратника су „fāh ond fūgheard” (B, 305 [блиставе и очврснуте ватром]), ратници који прилазе Хеороту виде једну грађевину „ġeatoliċ ond goldfāh” (B, 308 [велелепну и оперважену златом]), која после Гренделових напада сваке ноћи стоји „īdel ond unnyt” (B, 413 [пуста и бескорисна]), а коју су стари сматрали „betliċ ond bānfāg” (B, 780 [велелепном и украшеном слоновачом¹⁰]) итд. Осим тога, постоје и примери без везника, па тако сазнајемо да је Беовулфа у борби против морских немани заштитила верижна кошуља „heard hondlocen” (B, 551 [чврста, ручно уланчана]), а краљица Велтео међу ратницима корача „goldhroden frēolicu” (B, 641–642 [окићена златом, племенита]), док се копље описује као „þrecwudu þrymliċ” (B, 1246 [моћно дрво величанствено]); Грендел се описује као „heorowearh heteliċ” (B, 1267 [дивљи непријатељ мрски]), а његова мајка је након напада окарактерисана као „mihtig mǣnscaða” (B, 1339 [моћни опаки нападач]). Иако је број примера двоструких епитета бугарштитичког типа знатно мањи, сама чињеница да постоје могла би се посматрати као индикатор старине бугарштитичких епитета, што говори у прилог Шмаусовој теорији о томе да је у десетерцу уклоњен један од епитета, а не обратно – да се „техника примене епитета могла развити под утицајем десетерачке епике” (2011: 244).

Приметићемо такође да је у наведеном одломку последња епитетска синтагма уведена употребом апозитива. Апозицијски стил је изразито карактеристичан за староенглеску традицију (в. Robinson 1985), али на другој страни компаративног таса не проналазимо такве

одлици усмене књижевности видети у: Bakker 1997; Ong and Hartley 2012; Bonifazi, Drummen and de Kreij 2016.

¹⁰ Највероватнија интерпретација, у оригиналу је „украшена кошћу”, те се Хеорот може протумачити као манифестација „вилиноског града” (в. Лома 2002: 138–139), као симбола сакралног и оностраног, а последишно и места где ће се одиграти крвави бој.

сличности у српским епским песмама, осим у бугарштицама и то у њиховим рефренима или „припевним прилошцима”. Даћемо тек неколико илустративних примера:

Л'јепу шету пошетала Милица Лазаровица,
Љуби Лазарова...
[...]
Још хтијаше Милошу с пуницом говорити,
Драгиловић јунак...
(Б, 2°)

Језди Марко Краљевић планиноме коња врла,
Планином зеленом...
(Б, 3°)

„Како, сину, изиде из те арапске тамнице,
Мој Краљевићу?
Али ми се откупи том дробном спенцом,
Али ми се од'рва демескијом бритком сабљом,
Гиздави јуначе?”
(Б, 5°)

Већ ми нигда заробише три јунака добре коње,
Два сиромеха...
(Б, 6°)

Трећи глас ми допаде од цара од честитог,
Св'јетла господара [...]
Али узе стара мајка сину Марку говорити,
Старица госпођа [...]
„Што си по ме пошил'о, што ти сам од потребе,
Св'јетли господару?” [...]
Али узе цар честити њему Марку говорити,
Земаљски господар¹¹ [...]
„Ер је мени Миња Костуранин б'јеле дворе попалио,
Господару драги!” [...]
„Бог дај тебе, калуђере, и теби ми добро јутро,
Црни калуђере!”
Али узе млад калуђер тој невјести говорити:
„Ево ме је пристигнула та лијепа мркла ноћца,
Гиздава невјесто...”
(Б, 7°)

Богишић је за припевне прилошке рекао да нису од велике вредности „[п]о своме садржају”, али да ипак имају функцију поделе

¹¹ Ова синтагма својим обликом веома подсећа на кенинг „mondryhten” у значењу господар људи, односно људски господар, а исту синтагму можемо пронаћи и у песми бр. 28 из Богишићеве збирке. Чињеница да постоји у више од једног облика потенцијално упућује на њену традицијску укореееност.

строфе (Богишић 1898: 21). Алојз Шмаус (1936: 220) сматра да приложак или рефрен „допуњује именицу епитетом или апозицијом, или изричито казује објекат, ако је овај антиципиран (обично у првом делу првог полустиха) личном заменицом”. Осим ове функције, Ненад Љубинковић (2010: 77–78) указује и на изузетну естетску вредност ових приложака или рефрена, закључујући да „[к]од добрих певача, код правих песника, рефрен није и не може бити ‘безсадржајан’, ‘прост приложак’. Ако је песма уистину песма – у њој мора све да има своју функционалну оправданост”. Сања Радиновић (2014: 172) допуњује ово одређење истичући да је садржај прилошка „углавном променљив и проистиче из текста који му непосредно претходи, продубљујући експресију изнетог саопштења”. Осим тога, као етномузиколог, ауторка такође указује на грешку која је остала уврежена још од Богишићеве студије о бугарштицама, а која се односи на место и важност самог припевног прилошка – он нема функцију „поделе строфе”, него „конструктивну функцију у мелопоеетском обликовању, бивајући увек уведен после претпоследњег певаног стиха у мелострофи, као наговештај њеног скорог завршетка” (Исто: 184). Тек отпевана, ова строфа добија свој пуни облик и значење, а важност прилошка постаје и конструктивна.

Дакле, приложак који има облик апозиције или апозитива, према дефиницији додатно одређује свог референта, често доноси нову информацију о њему, није пуко понављање, а чак и када се неки део понови,¹² он има естетску, али и емотивну вредност која доприноси општем тону песме (Љубинковић 2010: 75–77),¹³ док је њена конструктивна улога откривена кроз вокално извођење ових мелопоеетских стихова.¹⁴ Као епитети у староенглеском епу, прилошци у паралелном облику који доминира староенглеским спевом врше исту функцију допуне и истицања важних особина које нису могле бити изнете у први мах.

¹² „Понављање речи и стихова јесте увек смислено понављање, подвлачење митолошке симболике и магијске снаге речи, а не само моменат ритмичко-мелодијске илустрације” (Мелетински 2009: 28).

¹³ Понекад може чак сигнализирати и иронијску дистанцу певача као што је то примећено и у српској (в. Љубинковић 2010: 73; уп. Самарџија 2000) и у староенглеској традицији (в. Taylor 1990: 204), иако је ово питање у литератури проблематизовано (в. Irving 1992: 14).

¹⁴ Такође се сматра да би се питање дистрибуције и дужине полустихова староенглеског епа разрешило уколико би био отпеван (Wrenn 1973: 56–57), а постоји и другачије виђење оправдано аналогијом са скандинавским скоповима који су изводили еулогије без музичке пратње, али је основа организације стиха била мелодијска (Orpland 1980: 225).

Коначно, од велике важности за овај еп је и суперлатив којим је окарактерисан Беовулф – он је најснажнији човек у оним данима овога живота. Да би се боље схватила важност конкретног епитета, потребно је да се подсетимо почетка епа, када певач позива своју публику да се сети прича које су чули о снази Копљоноша Данаца и о њиховим великим храбрим делима.

„Hwæt, wē Gār-Dena	in ġēardagum,
þēodcyninga	þrym ġefrūnon,
hū ða æþelingas	ellen fremedon.”

(B, 1–3)

[Почујте, чули смо о моћи Копљоноша Данаца у давним данима, краљева људи, како су ти племићи чинили храбра дела.]

Након приче о Хротгаровој лози и момента када се он као моћни краљ суочио с Гренделом, који је унео хаос у дотадашњи мир и благостање, на сцену ступа Беовулф као најснажнији човек. Уводна прича, која се протеже све до трећег фита, припрема је за оно што је најављено у првим стиховима епа – велика храбра дела чине хероји, а највећи херој „у оним данима овога живота”¹⁵ је Беовулф. Овај суперлатив употребљен је само три пута у читавом епу, од тога два пута у виду формуле на нивоу стиха (раније наведени стихови су прво спомињање)¹⁶ и све три рефренце се односе на Беовулфа – то је устаљени епитет који се открива тек након што се укаже основна потка приче овога епа.

Још један суперлатив битно одређује Беовулфа. Већ смо напоменули да се доброта владара и ратника истиче као важна, али најбољи човек у облику формуле „secg betesta” (B, 947, 1759) је само Беовулф. У складу са традицијским оквиром и епском нормом, најбољи и најснажнији човек је насловни јунак, иако прича почиње са Скилдинзима и Хротгаром, све то је само увод у причу о великим подвизима насловног јунака. Он је једини који може да порази немани јер има управо онолико снаге колико је потребно, али и одговарајуће оружје, односно „срећу јуначку”¹⁷ онда када је то потребно, а када

¹⁵ О важности ове формуле видети у: Frank 1982: 54; уп. Bonifazi 2012: 214–215.

¹⁶ 1. „sē þe manna wæs mægene strengest
on þæm dæge þysses lifes...” (B, 789)

[он који је био најснажнији човек међу људима у оним данима овога живота]

2. „ofegweaƿ þā wērigmōd wigena strengest” (B, 1543)

[изнурен, поклекао је, најснажнији од ратника]

¹⁷ Немања Радуловић (2009: п.р.) указује на то да се у формули „Бог и срећа јуначка” под јуначком срећом крије судбина из паганског периода. Њен еквивалент у староенглеској

наиђе на смрт у виду змаја који се појављује у његовој старости, он умире као јунак и борац, али истовремено побеђује и свог непријатеља.

Осим тога, суперлатив „најбољи” (у два облика који постоје у староенглеском, „selest” и „betest”) углавном се користи да означи објекте:

1. Хеорот – „hūsa selest” (B, 146, 285, 658, 935) и „reced sēlesta” (B, 412); Беовулфов двор – „bolda sēlest” (B, 2326) и

2. ратну опрему – „beaduscruda betest” (B, 453 [најбоља верижна кошуља]), „hrægla selest” (B, 454 [најбоља ратна опрема]), „billa sēlest” (B, 1144 [најбољи пламен битке (мач)]), али и апстрактне термине којима се описује шта је најбоље:

1. „што би могло да се уради да би се људи храбри у срцу спасили од изненадних напада” („hwæt swīðferhðum sēlest wære / wið færgryrum tō ġefremmanne” (B, 173–174));

2. „најбоље је не дужити”, поручује Беовулфу и његовим ратницима чувар данске обале када се искрцају у жељи да помогну Хротгару („ofost is sēlest” (B, 256));

3. „разумевање је најбоље”, поручује скоп („Forþan bið æghwær sēlest” (B, 1059));

4. али је такође и у складу са херојском традицијом „најбоље освојити славу пре смрти”, а то изговара управо Беовулф, док кроз његове речи одзвања Ахилејев избор („wytce sē þe mōte / dōmes ær dēape; þæt bið drihtguman / unlifigendum æfter sēlest” (B, 1387–1389)).

Ређе се користи да означи људе:

1. Хротгар је „најбољи од земаљских краљева између два мора” („woroldcyninga ðæm sēlestan be sām twēonum” (B, 1684–1685)), као и што је, уз веома сличан формулативни израз, краљ Офа „најбољи вођа хероја између два мора” („hæleþa brego [...] þone sēlestan bī sām twēonum” (B, 1954–1956)), а Онела је „најбољи од свих поморских краљева” („þone sēlestan sācyninga” (B, 2382));

2. Ашер је окарактерисан као „најбољи од свих који су чували Хротгаров дом” („þone sēlestan sāwollēasne þāra þe mid Hrōðgāre hām eahtode” (B, 1406–1407)), Хнеф као „најбољи борац Бојних Скилдинга” („Here-Scyldinga / betst beadorinca” (B, 1108–1109)), а Беовулф је „најбољи од свих танова” („ðegn bet[e]stan” (B, 1871));

традицији би био термин *wyrd* – он означава нешто што се може догодити, али је потребно да јунак предузме „радикални ризик” чиме може да промени *wyrd* применом „своје слободне воље” (Anderson and Richards 2010: 407). У контексту бугарштина о овој теми видети у: Сувајџић 2012.

3. као група су „најбољи људи” они који су саветовали Беовулфа да оде у помоћ Хротгару („lēode mīne þā sēlestan” (B, 415–416)), као и седморица ратника који заједно са Виглафом одлазе по благо које је Беовулф освојио поразивши змаја, они су „седморица најбољих краљевих танова” („cyniges þeġnas syfone (tō)somne, þā sēlestan” (B, 3121–3122)).

У контексту старогрчких епова, Ђерђ Нађ (Nagy 1986) говори о формули „најбољи од свих Ахејаца”, која се односи на Ахилеја, као о обједињујућој теми читаве *Илијаде*, док Калверт Воткинс (Watkins 1995: 483–487) примећује да паралеле ових употреба суперлатива осим у старогрчкој, постоје и у индијској, али и у германској традицији и истиче да се као основна индоевропска потка указује „формулативна дефиниција ХЕРОЈА, да је он НАЈБОЉИ, или убија НАЈБОЉЕГ”, односно „индоевропска тема и стилска фигура”:

Варијације које су нанизане на ове суперлативе и њихова лексичка уобличења могу представљати функцију појединачних грана или језика и њихових историја; али систем који се крије испод површине који формулативно преноси дефиницију ХЕРОЈА је лингвистичко и социокултуролошко наслеђе из заједничких индоевропских времена. (Исто: 486)

Херој мора бити најбољи, иначе не можемо говорити о хероју као таквом у контексту епске традиције. У вези са одређењем оружја као „најбољег”, требало би истакнути да је примећено да се на оружје преносе епитети који одликују његове хероје носиоце (Исто: 302). С тим у вези, ваља приметити да су у српској епици најфреквентнији примери употребе овог суперлатива¹⁸ у опису коња и оружја:

ти опреми хата два најбоља...
(СМ, 54°)

¹⁸ Велики је број примера у којима се овај суперлатив користи да окарактерише друга:

Погуби нам три најбоља друга...

(СНП III, 46°)

Два најбоља изгубише друга...

(СНП IV, 5°)

Но им нема два најбоља друга...

(СНП IX, 12°)

Тек му нема друга најбољега...

(САНУ III, 10°)

Занимљиво је да се примери у којима се друг карактерише као најбољи могу поделити у две групе: прва два примера представљају ситуације у којима се преко овог суперлатива велича смрт палих јунака, те се формулативно наводи да су пали јунаци „најбољи” чиме се истиче њихова смрћу стечена слава, а потоња два примера су представници групе у којој се истицањем одсуства најбољег друга најављује онај (или више њих) који ће учинити подвиг или спасити најбољег јунака.

те изведе два најбоља коња...
(СМ, 114°)

И оружје што има најбоље...
(СМ, 7°)

све најбоље коње појашаше...
(СМ, 76°)

На коњима шићар товарили,
А најбољег Анђи поклонили...
(СНП VII, 3°)

Пак изведе два најбоља коња...
(ЕР, 49°)

Стога бисмо могли закључити да је у српској епици која чува појединачне епске песме, тематски хетерогене, али не и интегрални еп, остао само одјек индоевропске потке који се осликава првенствено у оружју и „добрима” хероја. Међутим, можемо рећи да је од велике важности увид до којег се дошло прегледом корпуса српске епске поезије у вези са начином на који се овај суперлатив употребљава при карактеризацији јунака.

У песми „Женидба Душанова” (СНП II, 29°) „најмлађи, а најбољи јунак”¹⁹ окарактерисан је Милош Војиновић, јунак који се у песми појављује оног тренутка када је потребан ујаку Стјепану, чини све потребне подвиге, показује мудрост и храброст, те осваја невесту у његово име. Интересантно је да се и сам контекст појављивања јунака сасвим уклапа у слику која је приказана у *Беовулфу* у којем такође насловни јунак није присутан од самог почетка епа, него бива призван и најављен одговарајућим епитетима како би публика сасвим извесно знала ко ће бити највећи херој. Чињеница да се Милош Војиновић, као и Беовулф, може окарактерисати као змајевити јунак, што потврђује његова борба са војводом Балачком (који има три главе, побеђује га на змајеборачки начин,²⁰ а осим тога је интересантан детаљ и да војвода Балачко каже да познаје прерушеног Милоша иако га српски цар Стјепане не препознаје у којем можда можемо препознати

¹⁹ Углавном се на другим местима у корпусу користи искључиво као формула, без активiranог контекста о којем се овде говори („Лепо ју је ајдук поздравио, / За свог сина снаом учинио, / За најмлађег, најбоља јунака” (САНУ II, 17°); „а синови Митра најмлађега, / најмлађега ема најбољега, / Дмитар гледа Косанчич-Ивана” (СМ, 74°)).

²⁰ О детаљима змајеборачког обрасца приче видети нпр. у: De Vries 1963; Dumézil 1970; Toporov 1980; Toporov 1986; Elijade 1991; Детелић 1992; Lord 1995; Watkins 1995; Rauer 2000; Лома 2002; Katičić 2008; Самарџија 2008; Радуловић 2011; Митровић 2022.

моменат идентификације непријатеља који је од истог рода као што је случај у песми „Царица Милица и змај од Јастрепца”, а који је у овом случају сведен само на констатацију без елаборације која постоји у поменутој песми), говори у прилог обрасцу приче о подвизима најбољег јунака.²¹

Јунак који је такође окарактерисан као најбољи јесте Марко Краљевић у песми „Женидба Огњанина Вука” (СНП VI, 35°) у којој такође Марко Краљевић није насловни јунак, али је девер који треба да одбрани младу невесту и то чини лукавством и јунаштвом, што и испуњава у складу са искоришћеним епитетом²² заробивши противника у планини везивањем руку.

С друге стране, јунак који се нашао у наслову песме о сопственој женидби у уводу најављен као најбољи јунак јесте Томо барјактар (СНП VII, 2°). Он сам лукавством украде девојку од Турака након што се прерушио у Грличих Мустафу којег је победио (док су му на левом и десном рамену стајали сиви соко и „змија змај љути”) и свезао му руке, а последњег од три Турчина против којих се бори да би девојку задржао јесте будалина Тале, који се хвалио да би га могао победити, али при одмеравању снага налазе да су слични: „За б’јела се грла доватише, / Ту се носе љетни дан до подне. / Будалину пјене попануле, / Тома бјеху мутне и кржаве”,²³ али без класичног формулативног расплета у којем насловном јунаку неко помаже, Тома односи победу и поново свеже руке своје противнику.

Два су јунака који су такође окарактерисани као најбољи, а потом учинили велике подвиге, а да се нису нашли у контексту песама о женидбама:

До Милана посади свог Милоша...
И најбољег јунака...
(САНУ II, 30°)

не дарова бана најбољег,
најбољег и од најбољег,

²¹ „Ритуална подлога епских песама о женидби је иницијацијски обред женика, а у другом плану и невесте. Искушавање неофита је услов за прелазак у свет одраслих, а полагање теста зрелости потврђује се женидбом. Зато су песме о женидби еквивалентне јуначком подвигу, било да је јунак младожења, који доказује своју стасалост, или његов заменик, који му успешно доводи девојку тако потврђујући статус најбољег јунака, односно, јуначки статус својих сродника”. (Петковић 2019: 74)

²² Уз стихове: „Ал’ му није свата најбољег, / Најбољег Краљевога Марка” који се користе као и у раније поменутој ситуацији када се одуством јунака најављује који је јунак који ће учинити подвиг.

²³ О симболици формуле видети у: Перић 2022.

најбољега Бановић Страхину...
(СМ, 109°)

Милош Обилић за свог кнеза убија султана у Косову пољу, док Бановић Страхиња у поменутој песми одсеца главу Кавги Бошњанину и осваја „од злата кацију” коју поклања своме господару, војводи Јанку, а овај га дарује како му је и био обећао на почетку песме када га је назвао својим најбољим баном и поверио му задатак. Могли бисмо приметити да се образац понавља у свим наведеним песмама – једина песма у којој заправо долази до малог одступања због клевете јунака и његове погибије јесте песма о Косовском боју, али је мартир који својом победом поставља баланс над поразом српске средњовековне државе на Косову морао по диктату околности бити одређен као најбољи јунак. Дакле, доследност која се указује иза одређења једног²⁴ јунака као најбољег јесте да овако најављен јунак²⁵ има одлике змајборца који најчешће у нечије име односи победу и добија награду чинећи велике подвиге.

Чини се да се потврда индоевропске матрице проналази тек када се сагледа шири оквир од граница које омеђава један еп или једна епска традиција.

Цитирана литература

Богишић, Валтазар. Предговор *Народним пјесмама из старијих, највише приморских записа*. Сакупио и на свијет издао Валтазар Богишић. Биоград: Државна штампарија, 1878: 1–122.

²⁴ Колектив такође може бити одређен као „најбољи јунаци”, као што је то био случај и у *Беовулфу*, а посебно је занимљив пример песме „Корјенићи и Трешњевски овчари” (СНП IV, 60°) у којем се низ јунака издваја као „најбољи”, а онда се за првог од њих каже да је страховите појавности („Из оваца јунак излазио, / А какав је, три га јада смела! / Црна брка а ока крвава, / Црни су му брци до рамена, / Сјају му се токе на прсима, / Сињавом се струком приклопио, / А танани чибук припалио, / А на рамо носи цеввердана, / Бијеле је најавио овце, / Стаде јека звона и чактарах, / А за њим је двоје ћеце лудо, / Ђеца луда, ема змије љуте”), такође није присутан у моменту када се догоди први напад што је заправо образац приче о повученом јунаку (в. Lord 1969; Радуловић 2004), који је присутан и у *Беовулфу*, односно о смрти заменика (Lord 1991: 145).

²⁵ Једино одступање налазимо у одређењу Канунера као најбољег јунака о којем се више ништа не говори у песми „Бојеви Црногораца и Херцеговаца с Турцима 1862. године” (СНП IX, 32°), па би се могло претпоставити да је овде формула заправо послужила само да би назначила потребни оквир:
„И даде му триста официера,
Да му турску управљају војску,
И даде му пет стотин’ солдата,
Канунера најбољег јунака.”

- Детелић, Мирјана. *Митски простор и епика*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 1992.
- Клеут, Марија. *Из Вукове сенке: огледи о народном песништву*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2012.
- Лома, Александар. *Пракосово: Словенски и индоевропски корени српске епике*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2002.
- Љубинковић, Ненад. *Трагања и одговори: Студије из народне књижевности и фолклора* (I). Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010.
- Мандић, Марија. „Црна земља у епској формули.” у: Лидија Делић и Снежана Самарџија (ур.). *Куле и градови*. Београд: Удружење фолклориста Србије, Балканолошки институт САНУ, 2021: 43–76.
- Мелетински, Јелеазар М. *Увод у историјску поетику епа и романа*. Превела са руског Радмила Мечанин. Београд: Српска књижевна задруга, 2009.
- Митровић, Данијела. „Змајевити јунаци у српској и староенглеској епици.” *Књижевна историја*, књ. 54, св. 178 (2022): 221–241.
- Перић, Драгољуб. *Прамен магле поље притиснуо: Необични јунаци српске усмене епике*. Нови Сад: Академска књига, 2022.
- Петковић, Данијела. *Јунак и сижје епске песме*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2019.
- Радиновић, Сања. „Цртице о физиономији и идентитету песама из Хекторовићевог *Рибања и рибарског приговарања*.” у: Бошко Сувајџић и Бранко Златковић (ур.). *Промисањања традиције: Фолклорна и литерарна истраживања*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2014: 165–190.
- Радуловић, Немања. „Образац приче у Бановић *Страхињи*.” *Књижевност и језик*, књ. 51, св. 3–4 (2004): 433–438.
- . *Мотив судбине у српској усменој прози*, докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду, ркп., 2009.
- . „Дрво света. Проблем поетике једноставних облика на примеру једне формулне слике.” у: Мирјана Детелић и Снежана Самарџија (ур.). *Жива реч: Зборник у част проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2011: 535–550.
- Самарџија, Снежана. „Типови и улога коментара у усменој епици.” у: Душан Иванић (ур.). *Коментар и приповедање: Прилози поетици приповедања у српској књижевности*. Београд: Центар за научни рад, Филолошки факултет, 2000: 19–60.
- . *Биографије епских јунака*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
- . *Бројеви у српском фолклору*. Београд: Албатрос плус, 2020.
- Сувајџић, Бошко. „Убог, Небог, Бог.” у: Драган Бошковић (ур.). *Бог. Књига II*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Крагујевац, Скупштина града Крагујевца, 2012: 25–38.
- Шмаус, Алојз. „Има ли бугарштина у Ерлангенском рукопису?” *Прилози проучавању народне поезије*, књ. 3, св. 1–2 (1936): 211–221.
- . *Студије о јужнословенској народној епици*. Избор и превод Томислав Бекић. Београд, Нови Сад, Београд: Завод за уџбенике, Матица српска, Вукова задужбина, 2011.
- Acker, Paul. *Revising Oral Theory. Formulaic Composition in Old English and Old Icelandic Verse*. New York and London: Routledge, 2014.

- Anderson, Earl R., and Mary P. Richards. *Understanding Beowulf as an Indo-European Epic. A Study in Comparative Mythology*. New York: The Edwin Mellen Press, 2010.
- Bakker, Egbert J. *Poetry in Speech. Orality and Homeric Discourse*. Ithaca: Cornell University Press, 1997.
- Blomfield, Joan. 1938. "The Style and Structure of *Beowulf*." *The Review of English Studies*. 1938. JSTOR. 13. 03. 2023.
- Bonifazi, Anna. *Homer's Versicolored Fabric. The Evocative Power of Ancient Greek Epic Word-making*. http://nrs.harvard.edu/urn-3:hul.ebook:CHS_Bonifazi.Homers_Versicolored_Fabric.2012 25.01.2024
- Bonifazi, Anna, Annemarie Drummen, and Mark de Kreij. *Particles in Ancient Greek Discourse. Exploring Particle Use across Genres*. http://www.nrs.harvard.edu/urn-3:hul.ebook:CHS_BonifaziA_DrummenA_deKreijM.Particles_in_Ancient_Greek_Discourse.2016 25.01.2024
- Clemons, Peter. *Interactions of Thought and Language in Old English Poetry*. New York: Cambridge University Press, 1995.
- Detelić, Mirjana i Marija Ilić. *Beli grad: Poreklo epske formule i slovenskog toponima*. Beograd: Balkanološki institut SANU, 2006.
- De Vries, Jan. *Heroic Song and Heroic Legend*. Translated by B. J. Timmer. London, New York, Toronto: Oxford University Press, 1963.
- Dumézil, Georges. *The Destiny of the Warrior*. Translated by Alf Hiltebeitel. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1970.
- Elijade, Mirča. *Istorija i verovanja religijskih ideja I*. Prevela Biljana Lukić. Beograd: Prosveta, 1991.
- Foley, John Miles. *Immanent Art. From Structure to Meaning in Traditional Oral Epic*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 1991.
- Frank, Roberta. "The *Beowulf* Poet's Sense of History." in: Larry D. Benson and Siegfried Wenzel (eds.). *The Wisdom of Poetry; essays in early English literature in honor of Morton W. Bloomfield*. Kalamazoo, MI: Medieval Institute Publications, 1982: 53–65.
- Irving Jr., Edward B. *Rereading Beowulf*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992.
- Katičić, Radoslav. *Božanski boj. Tragovima svetih pjesama naše pretkrišćanske starine*. Zagreb, Mošćenička Draga: Ibis grafika, Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2008.
- Lord, Albert. "The Theme of the Withdrawn Hero in Serbo-Croatian Oral Epic." *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 35 (1969): 18–30.
- . *Epic Singers and Oral Tradition*. Ithaca, London: Cornell University Press, 1991.
- . *The Singer Resumes the Tale*, edited by Mary Louise Lord. Ithaca, New York, London: Cornell University Press, 1995.
- Monnin, Pierre E. "Namings for the Hero and the Structure of *Beowulf*." *SPELL: Swiss papers in English language and literature*. 1987. ETH Zürich. 15. 03. 2023.
- Nagy, Gregory. *The Best of Achaeans*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1986.
- Ong, Walter J., and John Hartley. *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. London: Routledge, 2012.
- Opland, Jeff. *Anglo-Saxon Oral Poetry. A Study of the Traditions*. New Haven, London: Yale University Press, 1980.
- Parry, Milman. *The Making of Homeric Verse. The Collected Papers of Milman Parry*. Edited by Adam Parry. Oxford: At the Clarendon Press, 1971.

- Rauer, Christine. *Beowulf and the Dragon. Parallels and Analogues*. Suffolk: D. S. Brewer, 2000.
- Robinson, Fred C. *Beowulf and the Appositive Style*. Knoxville: The University of Tennessee Press, 1985.
- Taylor, Paul Beekman. "Epithetical Style of *Beowulf*." *Neuphilologische Mitteilungen*. 1990. JSTOR. 15. 03. 2023.
- Tolkien, J. R. R. "Beowulf: The Monsters and the Critics." in: Lewis S. Nicholson (ed.). *An Anthology of Beowulf Criticism*. Notre Dame, London: University of Notre Dame Press, 1980: 51–103.
- Toporov, Vladimir N. „Badnjak.” *Delo*, knj. 26, sv. 11–12 (1980): 78–93.
- . „Drvo sveta.” *Savremenik*, knj. 9, sv. 10 (1986): 250–256.
- Watkins, Calvert. *How to Kill a Dragon. Aspects of Indo-European Poetics*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Whallon, William. "Formulas for Heroes in the *Iliad* and in *Beowulf*." *Modern Philology*. 1965. JSTOR. 13. 03. 2023.
- Wrenn, Charles L. *Beowulf: With the Finnesburg Fragment*. London: Harrap, 1973.

Извори

- Б: Богишић, Валтазар. *Народне пјесме из старијих највише приморских записа*. Београд: Гласник Српског ученог друштва, 1878.
- ЕР: Геземан, Герхард. *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама*. Сремски Карловци, 1925.
- САНУ II–IV: Младеновић, Живомир и Владан Недић (прир.). *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*. Књ. II–IV. Београд: САНУ, 1974.
- СМ: Милутиновић, Сима Сарајлија. *Пјеванија црногорска и херцеговачка*. Приредио Добрило Аранитовић. Никшић: НИП „Универзитетска ријеч”, 1990.
- СНП II: Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. II. Сабрана дела. Књ. 5. Приредила Радмила Пешић. Београд: Просвета, 1988.
- СНП III: Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. III. Сабрана дела. Књ. 6. Приредио Радван Самарџић. Београд: Просвета, 1988.
- СНП IV: Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. IV. Сабрана дела. Књ. 7. Приредио Љубомир Зуковић. Београд: Просвета, 1986.
- СНП VI: Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. VI – 2. државно издање. Приредио Љубомир Стојановић. Београд: Државна штампарија, 1935.
- СНП VII: Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. VII – 2. државно издање. Приредио Љубомир Стојановић. Београд: Државна штампарија, 1935.
- СНП VIII: Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. VIII – 2. државно издање. Приредио Љубомир Стојановић. Београд: Државна штампарија, 1936.
- СНП IX: Караџић, Вук Стефановић. *Српске народне пјесме*. Књ. IX – 2. државно издање. Приредио Љубомир Стојановић. Београд: Државна штампарија, 1936.
- В: Fulk, R. D. et al. *Klaeber's Beowulf and The Fight at Finnsburg*. Fourth edition. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 2008.
- Kovačević, Ivanka (prev.). *Beovulf. Staroengleski junački spev i odlomci junačkih pesama*. Београд: Народна knjiga, 1983.
- Liuzza, Roy M. (trans.). *Beowulf*. Second edition. Peterborough: Broadview Press, 2013.

SERBIAN AND OLD ENGLISH EPIC POETRY EPITHET AND ORAL-FORMULAIC THEORY

Summary

The examination of epithet use in epic poetry has a very special place in the history of oral-formulaic theory, given the fact that Milman Perry founded the theory on the analysis of epithet use in Homer's epics. However, although it may seem almost obsolete to compare the epithets of two distant traditions, it is actually quite fruitful since the similarities found may point directly to the possibility of an older tradition from which Serbian and Old English epic poetries have stemmed.

The overview of all the epithets used in reference to Beowulf, together with the list of all the other characters who share those epithets with him, has been provided by Pierre Monnin (1987) and it has been used in this paper as the foundation for analysis. It has been shown that characters in Old English epic poetry inherit epithets together with the assumed role which is interpreted as a kind of thrift similar to the one discovered in Homeric epics. Moreover, the similarity is also discovered in comparison with Serbian epic poetry with respect to the double epithets of *bugaršticas* – the epithets appearing in the form of syndetic formulas ('x and y') have their correspondent in the oldest poems of Serbian epic poetry in which the conjunction is omitted, but they have the same make-up and a similar structure in the ordering of adjectives.

One of the most striking similarities has been discovered in the use of the superlative "the best (man)". Pointing to the Indo-European roots as the possible source of such a similarity, it has been revealed that the said superlative is used only when referring to Beowulf in the context of the Old English epic, to Achilles in the *Iliad*, and to a number of more or less prominent figures in Serbian epic poetry, but what has been discovered as a point that unites them all is that whenever a hero is introduced or characterized as "the best", he is the one who will perform great deeds and fight in the manner of a dragon-slayer. That is the Indo-European formula discovered in Serbian and Old English epic poetry.

Keywords: kenning, the double epithet of *bugaršticas*, syndetic formulas, "the best" epithet, formula, dragon-slayer pattern.